

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

Вийшовши на вал городища, Ант довго дивився й прислухався. Усе віщувало добру днину: від Дніпра ледь повівав теплий низовий вітер, небо вгорі було чисте, а зорі на ньому ясні, срібний серп місяця спускався до правого берега, на травах лежала щедра роса, на Дніпрі і в затоках, прокидаючись, весело перекликались птахи.

Тож Ант вирішив, що йому не слід ждати, й одразу повернувся до хижі. Переступивши в темряві кілька кам'яних східців, що вели вниз, він відчинив важкі набряклі двері і опинився в хижі.

Там було дуже тепло, парко. Посередині, у викладеній камінням ямі, тліло вогнище, над яким, ніби велике кінське вухо, звисав виплетений з лози й обмашений рудою глиною широкий димар. Ант знайшов у півтемряві сухих дров, підкинув до вогнища, і воно ожило, загоготіло, у димар хвилею покотив густий дим.

Коли вогонь розгорівся ще дужче, у хижі посвітлішало, в червонкуватому миготливому відсвіті окреслились стіни, на кілочках висіла зброя й одежа, складена із жердин, підперта сошками стеля, до блиску витерта ногами кам'яна підлога, низькі двері в стіні, що вели до клітей.

Посеред хижі, недалеко від вогнища, стало видно викладену камінням ще одну яму-піч, у якій пекли хліб, різний посуд біля неї — череп'яні з вузькими шийками корчаги й широковерхі горнці, дерев'яні кадоби, ночви, миски.

Нарешті полум'я освітило й куточки хижі, в одному з яких — за вогнищем — стало видно глиняний приступок, а на ньому дерев'яні постаті Перуна й Волоса, невеличкої, бронзової, вкритої прозеленню Рожениці — фігурки голої, із складеними на животі руками жінки.

Усі бачили, як упав на жар шматочок коржа, як у тому місці, де пролилась юшка, вогонь притух, а потім розгорівся.

Тоді Ант набрав нову ложку юшки.

— Боги прийняли жертву, — сказав він. — Будемо їсти ми, і щоб завжди нам було добре...

Хіба міг старий Ант знати, що це остання його жертва?

Після снідання Ант одягнув широкий пояс, почепив до нього з лівого боку набитий стрілами ремінний тул, з правого — ніж, взяв у руки зроблений з буйволової кості лук, попробував тятиву.

Це був добрий лук, який Ант дістав тоді, коли ходив з князем Олегом до Джурджанського¹ моря. Тятива на ньому була зроблена із кінської жили, і зараз, коли Ант натягнув її й раптом одпустив, вона довго й тонко дзвеніла.

— Грає! — засміявся Ант. — Аби тільки олень!

Так вони вийшли з хижі — батько Ант, босий, у чорному гостроверхому вовняному ковпаку, грубих сірих ногавицях і такій самій сорочці, підперезаній поясом, озброєний луком, стрілами, — воїн; син його Микула — з непокритою головою, в довгій, підперезаній ремінцем сорочці, босий; на порозі стояла Віста — вона винесла батькові на дорогу у міху коржів, шматок веприни, дрібок солі; з темної ж хижі, де ясным вогнем горіло вогнище, визирала Малуша.

Батько Ант зітхнув — певне, він пригадав, як колись, почувши оленячий рик у лісах, збирались на цьому дворі, сіддали коней вої — десять, двадцять, тридцять, — їх проводжали жони, діти, старійшини ж сиділи під стінами хижі й посміхались, пригадуючи свої давні лови...

Зараз батько й син стояли на тому ж місці, серед того ж самого двору, але тихо й порожньо було навкруг. Хижа, у якій жив Ант і його предки, вросла в землю, похилилась; біля хижі ще лежав камінь, на якому колись гострили мечі й ножі, але зараз його затигло травою й зеленим мохом; у дворі не ревля, як колись, худоба, а кінь Анта — старий бойовий кінь — гриз на валу в'ялу пашу; навіть пес їхній — добрий пес, вовкодав, — постарів, спав під стіною.

¹ Джурджанське — Каспійське море.

Коли Ант з Микулою пройшли двором і вийшли на вал, їм стало видно хижі тих родовичів, що народились тут, у городищі, але пішли звідси. Хижі тяглись півколом, що починалось біля Дніпра, завертало до лісу і знову виходило до Дніпра вище, біля кам'яного оскола¹.

Хижі ці були не такі, як та, в якій доживав Ант. Стара хижа їхнього роду ховалась за валами городища, ці ж здебільшого стояли на горбках. У городищі було ціле поле, тут двір від двору відділяло гостре околля, самі хижі були великі, деякі з них помашені білою або зеленою глиною, над деякими височіли дахи з драниці, з димарями, голубниками.

Зараз скрізь у хижих вже прокинулись, там чулись голоси, ревла худоба, високо в небо від хиж тяглись димки.

— То я й піду! — промовив Ант, взявшись за лук.

— Іди, отче! — попрощався Микула.

2

Великий і численний рід, один із родів полянського племені, до якого належав Ант, споконвіку жив над Дніпром. У ті часи, про які йде мова, тут, на високій кручі, недалеко від землянки Анта, ще стояло — впритул одним боком до лісу, а другим до Дніпра — городище, на валах якого пращури роду не раз сходились з ворогами, через що рови й піски навкруг засіяні були стрілами, людськими кістями, череп'ям. Звідсіля ж скрізь по кручах над Дніпром у ясну днину можна було побачити городища інших родів, від них ген-ген у степ рядами тягнулись могили — деякі дуже давні — з кам'яними постатями забутих предків. Вони стояли на вершинах могил, як сторожі, у шоломах, з мечами біля поясів, довгими, аж до колін, руками; могили повесні обсилав білий цвіт, а восени, ніби бризки крові, буйно вкривали кетяги калини.

Ант прожив чимало на світі, мав братів — Тудора, Жадана, Тельця й Прися, що загинули один за одним на брані, було в Анта три жони, яких він набагато пережив, а від них мав синів... Але й з синами не пощастило Анту — чотири з них склали голови в далеких походах, три сини, що залишилися живі, покинули під старість батька.

¹Оскол — скеля.

Як і чому все це сталося, Ант зрозуміти не міг. Колись, ще за діда Воїка й батька Уліба, жили вони родом своїм у городищі в одному дворі, де на чільному місці стояла землянка старійшини, а ошую й одесну від неї землянки молодих, ще далі — кліті, ями для всякого жита, обори. Тоді вони разом виходили за городище, щоб засівати землю, разом ходили на лови, їли біля одного вогнища, поважали й слухали старійшин своїх. І старійшини, правда, були того варті — вони першими виходили на вали, коли на Дніпрі чи в степу з'являвся ворог, водили людей на рать, від роду складали богам жертви, чинили суд.

Часто, підійнявшись стежкою між трав на вали городища й дивлячись на плесо, кручі, на весь Любеч, як прозивали це місце люди, Ант думав і сумував, чому живе так довго, чому його не кличуть до себе предки? Він, Ант, як єдиний син, що залишився в живих після старійшини Уліба, заступив місце батька, по закону й покону дідів був старійшиною, але хіба він міг стримати рід, що розсипався на його очах, танув?!

Це почалося за старійшин Воїка й Уліба, але тоді рід був великий, міцний, дружний, і коли один воїн пішов жити до жони в інший рід за Дніпром, а ще раз молоде подружжя оселилось на горі між двома родами — шкоди від цього не було. Але коли помер Уліб, то одразу багато родичів вийшли й поставили свої хижі далеко від городища над Дніпром і попід лісом; пізніше родовичі стали виходити один за одним, і нарешті дійшло до того, що по всій долині й кручах вирости, як гриби, хижі й оселі. Біля старійшини Анта залишилися тільки три сини — Бразд, Сварг та ще Микула.

Довго сидів на дідівському дворі і син Бразд. Ант сам послав його до княжої дружини, коли князь Ігор ішов на деревлян, сподівався, що повернеться Бразд і житиме з ними сукупно.

Бразд повернувся і, як говорили люди, з великою данню. Цілий міх привіз із собою, а крім того, ще й княжу печать, пожалування. За вірну службу князь Ігор давав йому поприще¹ землі, поприще лісу, де сам захоче Бразд, і назвав його в Любечі своїм княжим мужем.

¹ Поприще — міра довжини, 2/3 версти.